

КРУГЛИЙ СТІЛ “ВАРТІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ: ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН У КОНТЕКСТІ ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ”

У рамках постійно діючого Круглого столу 26 січня 2007 року в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України відбулося засідання “*Вартість робочої сили: тенденції змін у контексті зростання конкурентоспроможності національної економіки*”, в якому взяли участь: Віце-прем’єр-міністр України Д.В.Табачник, Міністр праці та соціальної політики України М.М.Папів, перший заступник

Міністра економіки України А.А.Максюта, заступник Голови Державного комітету статистики України Н.С.Власенко, академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту економіки та прогнозування НАН України, академік НАН України В.М.Геєць, директор Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, академік НАН України С.І.Пирожков, заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України Е.М.Лібанова, заступник Голови Федерації профспілок України Г.В.Осовий, виконавчий Віце-президент Конфедерації роботодавців України О.В.Мірошниченко, міський голова м. Запоріжжя Є.Г.Карташов, головний консультант Світового банку Марк Райзер, Національний кореспондент МОП В.І.Костиця, народний депутат України В.Г.Хара, директор Державного центру зайнятості України В.М.Галицький, а також представники Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Федерації профспілок України, Конфедерації роботодавців, фахівці інших зацікавлених організацій та науковці.

Під час засідання обговорено питання:

- законодавча база реформування оплати праці;
- зміна парадигми дешевої робочої сили як конкурентної переваги;
- шляхи реформування оплати праці в умовах конкурентних змін.

Головні тези було озвучено у вступному слові директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, академіка НАН України **С.І.Пирожкова**.

Сучасна парадигма цивілізаційного прогресу передбачає перехід від доміанти економічного зростання, збільшення обсягів виробництва до усвідомлення цих процесів тільки як умов досягнення головної мети — розвитку людини.

Штучне заниження вартості робочої сили було успадковано сучасною Україною від адміністративно-планової економічної системи, в якій низький рівень заробітної плати компенсувався значними обсягами перерозподілу матеріальних благ та послуг через суспільні фонди споживання. Перехід до ринкової економіки зруйнував систему дотацій

і, значною мірою, суспільні фонди споживання. Прагнення витримати конкуренцію на світовому ринку за високої енергоємності і матеріаломісткості української економіки призвело до консервації низької вартості робочої сили, що стала важливим чинником конкурентоспроможності українських товарів.

Нинішнє заниження вартості робочої сили, як і недостатній рівень соціальних трансфертів, відчутно гальмують розвиток внутрішнього ринку, динаміку економічних процесів. Втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, її вплив на розвиток виробництва, науково-технічний прогрес. Економіка, що базується на низькій вартості робочої сили, не забезпечує високих стандартів споживання, процесів нагромадження, якісного відтворення робочої сили, а навпаки, провокує відплив найбільш ініціативних економічно активних громадян до інших країн.

Досягнення цілей розвитку тисячоліття передбачає дотримання принципів концепції людського розвитку, тобто зростання доходів широких верств населення, зменшення його економічної нерівності та бідності, поліпшення стану здоров'я та зростання середньої очікуваної тривалості життя населення, доступність якісної медичної допомоги, підвищення рівня освіти і доступність для всіх верств якісної освіти, що передбачає, насамперед, відновлення стимулюючої функції заробітної плати.

З вступним словом виступив Віце-прем'єр-міністр України **Д.В. Табачник**:

Шановні учасники Круглого столу, колеги!

Без сумніву, можна сказати, що тема, обрана для сьогоднішнього обговорення, має не тільки наукове, а й суто практичне значення.

Круглий стіл, в якому ми беремо участь, є яскравим прикладом відкритості та прозорості дій Уряду, коли злободенні питання сьогодення обговорюються не кулуарно, а із залученням широкого кола фахівців. Отже, тим самим ми зробили ще один крок на шляху до побудови громадянського суспільства. Це один з найголовніших пріоритетів у діяльності Уряду. А тому такі питання, як і решту інших, Уряд обов'язково обговорюватиме з науковцями перед тим як приймати свої рішення.

Прем'єр-міністр України особисто приділяє велику увагу питанню побудови та підтримки відкритого громадянського суспільства. У цьому контексті здійснюється розроблення державної програми під умовною назвою "Електронний Уряд", впровадження якої дасть змогу вільного доступу суспільства до обговорення проектів рішень Уряду та урядових програм, впливу на прийняття Кабінетом Міністрів остаточних рішень з усіх злободенних питань діяльності країни.

Крім того, діяльність Уряду базуватиметься на глибокому усвідомленні того, що прискорений розвиток економіки, високотехнологічного виробництва є гарантом розвитку демократичних інститутів держави.

Задля того, щоб Україна зайняла гідне місце у сучасному світі, її державна політика має бути спрямована на забезпечення економічної і технологічної незалежності. Очевидною в цьому плані стає необхідність відходу від спрощеного, винятково декларативного використання гасел "національне відродження", "розбудова держави", під реалізацію яких слід підвести належну політико-правову та економічну базу.

Водночас слід ефективніше використовувати об'єднувальні парадигми, побудовані на взаємодоповненні соціальних та економічних завдань у визначенні пріоритетів розвитку. Реалізація соціальної політики має стимулювати економічну динаміку, а економічне зростання, в свою чергу, стане запорукою стабільного нарощування соціальних показників. Це, в свою чергу, сприятиме формуванню високих стандартів рівня життя, активізації поведінки населення на ринку праці.

Без реалізації цього, на мою думку, довготривалого завдання неможливо навіть мріяти про суттєве зростання конкурентоспроможності нашої економіки.

Стратегія поліпшення рівня життя, поряд з іншими показниками, повинна включати в себе відновлення відтворювальної і стимулюючої функції заробітної плати, формування раціональної структури грошових доходів і витрат населення.

Передусім необхідно оптимізувати питому вагу заробітної плати у структурі ВВП і витратах виробництва, а також удосконалити структуру заробітної плати з метою її упорядкування та обмеження невисоких зарплат, які не адекватні затратам праці. Такий підхід сприятиме переходу економіки до моделі, де головним важелем буде якість товарів і послуг, а це, у свою чергу, призведе до зміни критеріїв конкурентоспроможності. Адже саме якість стає визначальним чинником успішного розвитку.

Ми маємо сформувати в Україні цивілізований ринок праці, який базується на вартості робочої сили, яка відповідає потребам як працівників, так і інтересам соціально-економічного розвитку країни, а також забезпечити активну політику держави на ринку праці.

Забезпечення зростання витрат на одиницю робочої сили і, відповідно, реальної заробітної плати й відрахувань у фонди соціального призначення можливе лише завдяки вдосконаленню механізмів державного і договірному регулюванню оплати праці. І Уряд буде це робити. Адже ми прекрасно усвідомлюємо, що без суттєвого зростання рівня оплати праці неможливо подолання бідності в країні.

Потрібен курс на забезпечення органічного поєднання політики фінансової стабілізації та економічного зростання із соціальною політикою, забезпечення збалансованості соціальних витрат держави та поліпшення фінансування галузей соціальної сфери, державних і регіональних соціальних програм.

Реалізація соціальної політики має стимулювати економічну динаміку, а економічне зростання є запорукою стабільного нарощування соціальних показників, зокрема зростання доходів населення та поліпшення його соціального забезпечення.

Перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати ефективної праці, безумовно, спровокує зниження зайнятості, в першу чергу низькокваліфікованої. Таким чином, виникне необхідність створення нових робочих місць, але за таких нових умов йтиметься про якісно інші робочі місця, ніж ті, що були створені в 2005 році переважно в секторі самостійної зайнятості. Це і стане першим кроком на шляху формування конкурентоспроможної економіки.

Зрозуміло, що в умовах глобалізації і формування транснаціональних ринків праці економіка стає ефективною лише за умови адекватної вартості робочої сили, яка стимулює і роботодавців, і найманих працівників до зростання ефективності праці.

На закінчення хочу сказати, що Україна отримала унікальний шанс сконцентрувати всі можливі ресурси задля того, щоб не залишитися поза межами європейського соціального, гуманітарного та інноваційного простору. Історична необхідність полягає саме у здійсненні кроків, спрямованих на досягнення високих стандартів європейської соціальної та економічної стабільності.

Уряд налаштований на тісну партнерську взаємодію з Верховною Радою України, з парламентською коаліцією та опозицією. Така співпраця є запорукою ефективного впровадження соціальних перетворень і стабілізаційним фактором довкола об'єднання українського суспільства. Також Уряд впроваджуватиме структурні економічні реформи, результатом яких має стати зростання темпів розвитку економіки, що, в свою чергу, буде запорукою розвитку демократичних інститутів держави.

Міністр праці та соціальної політики України **М.М.Папів** визнав наявність означених вище проблем, назвавши їх розв'язання пріоритетним для вітчизняної економіки.

Він підкреслив, що країни світу досягають конкурентоспроможності своєї економіки через застосування двох моделей. Перша модель базується на використанні дешевої робочої сили. Друга ґрунтується на якості продукції і продуктивності праці. Україні вже час визначитися, яким із шляхів рухатися далі.

Сьогодні основними проблемами нашої економіки є дефіцит поповнення молодого висококваліфікованою робочою силою, зменшення конкурентних переваг вітчизняного ринку праці. Рівень середньої заробітної плати в Україні низький порівняно з сусідами. В Росії середня заробітна плата в 2–2,5 рази вища, не кажучи про західні країни.

За нинішніх інтеграційних процесів ми не зможемо втримати усередині країни кваліфіковану робочу силу, кардинально не підвищивши заробітної плати, що має стати головною мотивацією до праці.

Аналіз показує, що старіння населення в Україні відбувається більш високими темпами, ніж у Європі. Тому постає питання: яким чином забезпечувати рівень життя українських громадян через 10–15–20 років з урахуванням інтересів працездатного населення, а також того, що сьогодні ми маємо солідарну систему пенсійного забезпечення. Певна робота в цьому напрямі вже проводиться. Підготовлено ряд проектів законодавчих і нормативних актів. Серед них — законопроект про єдину систему обліку і єдиний соціальний внесок, що покликаний дати можливість, не збільшуючи навантаження на фонд оплати праці для роботодавців, запровадити загальнообов'язкове державне медичне страхування. Також ставиться мета запровадити в Україні другий рівень пенсійного забезпечення, для чого до Верховної Ради України подано законопроект про загальнообов'язкову накопичувальну систему. Законопроект про обов'язкову професійну пенсійну систему призначений знизити навантаження на солідарну систему зі сплати із Пенсійного фонду пільгових пенсій.

Особливу увагу потрібно приділити питанню створення недержавних пенсійних фондів, оскільки, у разі значного підвищення заробітної плати, вагому її частину роботодавцям краще спрямувати на виплату внесків для майбутніх пенсій своїх працівників. Це є дуже вагомий додатковий стимул для працівника, довгострокові заощадження, а отже — інвестиційний ресурс економіки.

Метою цього Круглого столу є напрацювання концептуального шляху розвитку. Найближчим часом необхідно перейти від дешевої до дорогої робочої сили. Головними завданнями для України сьогодні є: подолання бідності серед працюючих, формування соціально відповідального бізнесу, а також створення конкурентних переваг вітчизняного ринку праці.

Заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України **Е.М.Лібанова** виступила з доповіддю «*Вартість робочої сили у контексті зростання конкурентоспроможності національної економіки*». Вона наголосила на надзвичайній актуальності відмови від нинішньої, «хибної» моделі конкурентоспроможності, пов'язаної з тим, що низька вартість робочої сили є доцільною лише в умовах глибокої кризи і на початкових етапах формування ринкової економіки. Надалі ж це безперспективно — практично жодна держава не досягла за рахунок її використання серйозних успіхів у підвищенні добробуту нації.

Не ставлячи під сумнів тезу про необхідність синхронізації підвищення зарплат із темпами зростання продуктивності праці, слід зазначити, що цей критерій не можна застосовувати бездумно. Значно поступаючись за показниками продуктивності праці країнам Центральної і Східної Європи, за рівнем оплати праці Україна відстає ще більше. Тобто рівень експлуатації найманого працівника в Україні сьогодні значно вищий, ніж у всіх країн-сусідів, за винятком Болгарії. З другого боку, дешевизна робочої сили призводить до відсутності у роботодавців мотивації до впровадження нових технологій.

В Україні на цей час немає проблеми безробіття в традиційному для благополучних країн розумінні, а є проблема низької та неадекватної зайнятості. Проблема безробіття у нас нівелюється і трансформується в абсолютно убогу і недостойну людини заробітну плату. Центри зайнятості нині мають понад 2 млн. незаповнених вакансій, а реально їх ще більше. При цьому кількість зареєстрованих безробітних становить усього 700 тис. осіб. Однак лише в 5 відсотках випадків на вакантних місцях пропонується зарплата понад тисячу гривень, а в 70% — менше 500 грн. Отже, реально ці вакансії ніколи не стануть заповненими робочими місцями.

Тільки в 2002 році середня зарплата по країні досягла прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а мінімальна не зрівнялась з ним і досі. В результаті ризик бідності фактично не залежить від наявності чи відсутності працюючих у сім'ї — у 85% бідних сімей є хоча б один працюючий. Тобто зайнятість не є гарантією проти бідності.

Наслідок очевидний: значна частина населення прагне будь-якими шляхами виїхати за межі України, а кількість осіб із вищою освітою серед молоді знижується. На міжнародному тлі за показниками освіченості населення ми ще маємо пристойний вигляд, але тільки за рахунок старших вікових груп. У структурі зайнятості впевнено зростає лише частка найпростіших професій, а частка більшості видів кваліфікованої робочої сили (за винятком працівників торгівлі, вищих державних службовців і керівників) неухильно знижується.

Перспективи України пов'язуються сьогодні зі стрімким економічним розвитком, необхідним подоланням гігантського відставання від розвинутих країн. Цього можна досягти тільки за переходу на якісно новий, інноваційний етап, що можливо лише на основі нарощування двох взаємопов'язаних складових: технологічного капіталу і людського капіталу. Ці складові вимагають упродовж найближчого десятиріччя великих затрат фінансових ресурсів, що мають забезпечити, по-перше, відтворення основних фондів на новій технологічній основі, а по-друге, не просто збільшувати інвестиції у соціальну сферу, а створити і запровадити систему соціальних стимулів до праці, накопичень і інвестицій, розподілу ризиків зuboжіння через втрату роботи, здоров'я тощо.

Основними напрямками державного впливу на рівень оплати праці є: підвищення рівня оплати працівників бюджетної сфери із запровадженням повномасштабної тарифної сітки (можливо, з одночасним розширенням соціального пакета); участь у соціальному діалозі на рівні переговорів про укладання галузевих угод і колективних договорів; компенсація роботодавцю витрат на цільову підготовку кваліфікованої робочої сили тощо.

Директор Інституту економіки та прогнозування НАН України, академік НАН України **В.М.Геєць** у своєму виступі зазначив, що політика заробітної плати стала сьогодні гуманітарною проблемою — Україна втрачає людський потенціал в широкому розумінні. Ключова глобальна проблема міграції, що для одних країн має вимір забезпечення кваліфікованими ресурсами, для інших матиме характер заповнення життєвого простору. Для України найвірогідніший другий варіант. Цілком очевидно, що такий «життєвий простір» не залишиться вільним, у Європі він буде заповнюватися відповідною робочою силою, яка, за сучасної політики заробітної плати, матиме інший цивілізаційний вимір. Виходячи з світового досвіду, національний «плавильний котел» не зможе адаптувати цю робочу силу до умов, які визначають українство і Українську державу як вона склалася у своєму історичному минулому.

Йти цим шляхом, не змінюючи принципових підходів, означає породити доволі серйозні проблеми, які сьогодні вже є в європейських країнах, але вони будуть значнішими, матимуть більш агресивний характер і відзначатимуться більш суттєвими протистояннями, ніж ті, з якими не справляється, для прикладу, Франція і багато інших країн, що вже говорять про це відкрито.

Наявні проблеми поглиблюються також тим, що масова міграція робочої сили з України за останні 5 і більше років активно адаптується в європейському середовищі, і ми

досить швидко відчуємо втрату іншої частини людського капіталу — членів сімей працівників-мігрантів. Характер цих процесів є значно ширшим, ніж його можна сьогодні уявити через призму забезпечення майбутнього економічного зростання.

Ще одна складова, на яку слід звернути увагу. Адже помилково буде вважати, що, йдучи шляхом дорогої робочої сили, можна вирішити іншу гуманітарну проблему — проблему бідності. Далеко не всім відомо, що 36–37 млн. американців, в сім'ях яких є один працюючий, сьогодні недоїдають. В колі цих проблем завжди будуть бідність та диференціація доходів.

З погляду розподілу доходів можна сьогодні пропонувати змішану форму зайнятості, так звану участь у прибутках, коли фіксована частина доходів працюючого не виплачується безпосередньо у вигляді заробітної плати, а є інвестиційним ресурсом, і при цьому закріплюється право власності. Теорія давно довела, що це — більш продуктивний шлях, ніж класична форма зайнятості. Треба відпрацювати механізм, який дозволяв би з'єднати економічну активність чи соціальну активність, економічний інтерес і продуктивність. І чим активнішими й дієздатнішими будуть ці інструменти, тим на більше підвищення заробітної плати зможемо піти без інфляційних наслідків.

Головний консультант Світового банку **М. Райзер** висловив такі зауваження до обговорюваної проблематики. По-перше, слід розглянути питання про те, чи насправді рівень заробітної плати в Україні нижчий, ніж в інших країнах, і чи настільки він нижчий, щоб підвищення заробітної плати не вплинуло негативно на конкурентоспроможність країни. За розрахунками Світового банку, рівень зарплати в Україні дійсно нижчий, але не набагато нижчий від того, що може вважатися рівним при зіставленні з іншими країнами.

Друге питання — яким чином заробітна плата пов'язана з послугами соціальної сфери? Якість послуг залежить від фінансування через соціальні фонди. Сьогодні рівень відрахувань настільки високий, що люди не зацікавлені декларувати власні доходи. Зменшення цих відрахувань можливо лише у разі підвищення ефективності соціальних послуг.

Стосовно реформи пенсійної системи — вона, безперечно, потрібна, але для її здійснення необхідно досить багато часу. Заробітна плата в Україні зростатиме разом з підвищенням продуктивності праці. В свою чергу, продуктивність праці буде зростати, якщо Україна інвестуватиме більше як у приватний, так і в державний сектори. Нині Україна інвестує лише половину того, що інвестують «старі» країни Євросоюзу, і лише третину того, що інвестують країни, які приєдналися до ЄС нещодавно. Якщо Україна збирається підвищувати продуктивність праці, зокрема у державному секторі, то необхідно підключити ресурси бюджету. За розрахунками Світового банку, в Державному бюджеті 2006 року половина капітальних інвестицій була направлена у вигляді субсидій для підтримки неприбуткових підприємств.

І нарешті щодо збільшення тарифів на житлово-комунальні послуги. Якщо подивитись на соціальну ціну підвищення тарифів, то вона стосується не всіх. Тому варто спрямувати допомогу, що надається за рахунок бюджету, на тих людей, які справді гостро відчують на власних бюджетах вплив підвищення тарифів.

Заступник голови Федерації профспілок України **Г.В. Осовий** підкреслив, що сьогодні у всіх є розуміння необхідності глобальних структурних змін в оплаті праці, і більшість учасників Круглого столу вже мала можливість робити певні спроби щодо зміни існуючої ситуації. Так, була розроблена концепція реформування заробітної плати. Але, на жаль, ми не змогли істотно просунути вперед, оскільки ця реформа є прерогативою Міністерства праці та соціальної політики України, а профспілки, роботодавці не були належним чином залучені до роботи, яка вимагає комплексного підходу до вирішення такого складного питання.

Проблема заробітної плати є не лише соціальною, а й економічною та політичною. Тут потрібні зусилля і на законодавчому рівні, і на рівнях виконавчої влади й соціальних

партнерів. Ця проблема опосередковано несе в собі загрозу як для суспільного, так і для соціального розвитку. За даними експертів ООН і Міжнародної організації праці, для того, щоб забезпечити мінімально необхідний рівень відтворення робочої сили, потрібно платити не менше 3-х дол. США на годину, або, в перерахунок на місячну норму робочого часу, в середньому приблизно 500 дол. Мінімальний рівень для країн з ринковою економікою, за співвідношенням до середньої зарплати, складає приблизно 200 дол. Отже, в нашій країні необхідно вдвічі збільшити заробітну плату. Це вимагає структурних змін собівартості продукції. При цьому потрібно не знизити конкурентоспроможність наших товарів на зовнішньому ринку, не спричинити масові вивільнення, інфляційний шок тощо.

Щодо інвестицій в основний капітал і робочу силу – позиція профспілок є однозначною: ми не повинні віддавати пріоритетів основному капіталу за рахунок зниження інвестицій в людський розвиток. Ресурси для основного капіталу слід шукати у запозиченні, залученні іноземного капіталу, а не за рахунок економії на робочій силі. Все, що стосується участі в прибутку, як ідея імпонує, й очевидно буде реалізовуватися в Україні. Але якщо сьогодні 80% заробітної плати йде на поточне споживання, задоволення перших потреб у продуктах харчування, то говорити про можливість відкладати заробітну плату через участь в прибутках у масових масштабах зараз нереально.

Виконавчий Віце-президент Конфедерації роботодавців України **О.В.Мірошніченко** висловив позицію роботодавців щодо обговорюваного кола питань. Він зазначив, що якщо йдеться про підвищення заробітної плати в рази чи принаймні на 30% – роботодавці готові йти свідомо на підвищення рівня безробіття в країні. Якщо є політична готовність до таких кроків, то треба розуміти, що робити з підприємствами, які є містоутворюючими. В Україні близько 130 міст, що залежать від таких підприємств.

Останнім часом лунає теза про необхідність підвищення частки заробітної плати у собівартості продукції. Але постає запитання: якою мірою менеджер чи власник підприємства впливає на собівартість продукції? Собівартість регулюють державні монополії, є й зовнішні втручання, які дуже агресивні. Мінімальну заробітну плату і прожитковий мінімум формують не власники чи профспілки, вони подаються з Верховної Ради України.

Щодо державних пенсійних фондів. Чи є мотивація в роботодавця платити кошти до державного пенсійного фонду? П'ять років тому, коли приймали відповідний закон, то вважали, що це буде джерело фінансування, інвестицій у підприємства. Але сьогодні там занадто дорогі кошти і багато обмежень, а в роботодавця є можливість робити ці запозичення за межами країни.

Варто ще раз звернути увагу на такі поняття, як прожитковий мінімум і мінімальна зарплата. Певною мірою можна погодитися з думкою, що прожитковий мінімум – це інструмент уряду для подолання бідності в країні, а заробітна плата – інструмент для регулювання ринку праці. Але ці терміни чомусь поєднано, понад те, віднесено їх до тарифів першого розряду. Тож треба спільними зусиллями розділяти ці поняття.

Власні думки з приводу обговорюваної проблематики у виступах висловили також перший заступник Міністра економіки України А.А.Максюта, заступник Голови Державного комітету статистики України Н.С.Власенко, міський голова м. Запоріжжя Є.Г.Карташов, Національний кореспондент МОП В.І.Костриця, народний депутат України В.Г.Хара, директор Державного центру зайнятості України В.М.Галицький та інші.

*Огляд за матеріалами Круглого столу
підготувала кандидат економічних наук І.М. Новак*